

บทที่ 2

แนวความคิดการตรวจสอบก่อนการพิจารณาคดี และระบบการดำเนินคดีอาญา

การตรวจสอบก่อนการพิจารณาคดีมีจุดกำเนิดมาจากหลักเกณฑ์และแนวความคิดการให้หลักประกันสิทธิของพลเมือง ไม่ว่าจะใช้ระบบการฟ้องคดีอาญาแบบใดนอกจากจะต้องคำนึงถึงประสิทธิภาพในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม และแก้ไขปรับปรุงผู้กระทำความผิดให้กลับตัวเป็นคนดีเข้าสู่สังคมอย่างมีคุณภาพแล้ว ยังต้องคำนึงถึงหลักการให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลต่างๆ ที่เข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการด้วย เช่นผู้ต้องหา จำเลย หรือพยานเป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันแก่ประชาชนว่า รัฐซึ่งเป็นผู้อำนวยความสะดวกได้ทำหน้าที่ด้วยความถูกต้องและเป็นธรรม โดยการสร้างระบบการตรวจสอบและหลักประกันที่เหมาะสมให้แก่ประชาชน ภายใต้กรอบของกฎหมาย

1. การตรวจสอบตามหลักประกันสิทธิของพลเมือง

กระบวนการยุติธรรมเป็นกระบวนการตามกฎหมายที่มุ่งในการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม โดยการนำตัวผู้กระทำความผิดทางอาญามาลงโทษ และในขณะเดียวกันก็มุ่งในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของผู้กระทำความผิดให้ต่อสู้ข้อกล่าวหาอย่างเป็นธรรม¹ อีกทั้งยังเป็นกระบวนการที่จะต้องปกป้องและคุ้มครองสิทธิของผู้ที่ได้รับความเสียหายจากการกระทำผิดให้ได้รับการเยียวยาจากรัฐ การตรวจสอบก่อนการพิจารณาคดีถือเป็นหลักเกณฑ์อย่างหนึ่งที่กำหนดไว้ในกฎหมายเพื่อให้การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจากการใช้อำนาจของรัฐ อันส่งผลกระทบต่อสิทธิของประชาชนจากการตกเป็นผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญา

¹ ชาญเชาวน์ ไชยานุกิจ, "สิทธิมนุษยชนกับกระบวนการยุติธรรม," บทบัญญัติ เล่มที่ 55 ตอน 4 (2540), น.168.

1.1 การตรวจสอบคดีตามหลักสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

วิวัฒนาการของการตรวจสอบการกระทำคามผิดอาญาถือกำเนิดขึ้นมาจากแนวความคิดในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน โดยเฉพาะทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการคุ้มครองสิทธิของบุคคลที่มีชื่อเสียงทั่วโลกคือ แมกนาคาร์ตา (Magna Carta)² ในปี ค.ศ. 1215 เป็นหลักการให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของราษฎรชาวอังกฤษ เอกสารฉบับดังกล่าวมีการบัญญัติหลักการต่างๆ ที่กำหนดหลักเกณฑ์ในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนไว้จำนวน 63 ข้อ โดยข้อความที่สำคัญที่ถือเป็นจุดกำเนิดหลักประกันสิทธิของพลเมืองในคดีอาญาคือ บุคคลใดจะถูกจับกุม กักขัง ขังขัง หรือริบทรัพย์สินได้ไม่ เว้นเสียแต่จะได้รับการพิจารณาโดยบุคคลชั้นเดียวกับเขา (His Peers) และมีกฎหมายบัญญัติไว้ ซึ่งเป็นที่มาของกระบวนการพิจารณาคดีอาญาโดยคณะลูกขุน (Jury) ในเวลาต่อมา

ในยุคต่อมาหลักประกันสิทธิของประชาชน โดยเฉพาะสิทธิเสรีภาพในชีวิตและร่างกายได้ถือกำเนิดขึ้นมาตามการก่อตั้งขึ้นขององค์การสหประชาชาติ ดังนี้

1. ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) มีหลักการสำคัญที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย แม้บุคคลนั้นจะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้กระทำความผิดทางอาญาก็ตาม การจับกุม กักขัง รวมทั้งการปฏิบัติต่อผู้ถูกกล่าวหาจะต้องคำนึงถึงหลักเกณฑ์ข้างต้น ซึ่งต้องอาศัยอำนาจโดยบทบัญญัติของกฎหมายที่บัญญัติไว้ และต้องปฏิบัติต่อบุคคลดังกล่าว โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อีกทั้งยังต้องมีหลักปกป้องคุ้มครองสิทธิของผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าได้กระทำความผิดอาญาอีกด้วยว่า ทุกคนมีสิทธิโดยเสมอภาคเต็มที่ในอันที่จะได้รับการพิจารณาที่เป็นธรรมและเปิดเผยจากศาลที่อิสระและเที่ยงธรรม ในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของตน และการกระทำความผิดอาญาใดๆ ที่ตนถูกกล่าวหา³ ซึ่งถือว่าเป็นการวางหลักให้ผู้ถูกกล่าวหาได้รับความเป็นธรรมในการพิจารณาคดีจากศาลหรือผู้พิพากษาที่มีความเป็นอิสระและไม่ลำเอียง อีกทั้งบุคคลที่ถูกกล่าวหาว่าได้กระทำความผิดอาญา มีสิทธิที่จะได้รับการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่ามีความผิด⁴

² กุลพล พลวัน, สิทธิมนุษยชนในสังคมโลก, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2547) น. 11.

³ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 10.

⁴ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 11. (1)

2. กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant of Civil and Political Rights) ถือว่าเป็นกฎหมายระหว่างประเทศที่มีเนื้อหาสาระเป็นการรับรองหลักการว่าด้วยสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ มุ่งเน้นในการกำหนดมาตรการต่างๆ เพื่อส่งเสริมและเคารพสิทธิมนุษยชนของประชาชน กติกาดังกล่าวได้วางหลักเกณฑ์ไว้ว่า บุคคลทุกคนมีสิทธิในเสรีภาพและความมั่นคงของตน บุคคลจะถูกจับกุมหรือกักขังหรือลิดรอนเสรีภาพโดยมิชอบไม่ได้ เว้นแต่อาศัยอำนาจตามกฎหมาย หากบุคคลใดถูกจับกุมจะต้องได้รับแจ้งเหตุผล ในขณะที่ถูกจับกุมและจะต้องทราบข้อหาโดยทันที หลังจากนั้นจะต้องถูกนำตัวไปศาลหรือเจ้าหน้าที่ผู้ได้รับมอบหมายโดยทันที และจะได้รับการพิจารณาคดีหรือปล่อยตัวในเวลาที่เหมาะสม⁶

1.2 การตรวจสอบคดีตามหลักรัฐธรรมนูญและกฎหมายภายในของไทย

ประเทศไทยได้นำหลักปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติ ปี ค.ศ. 1948 (2491) มาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ กฎหมายอาญา กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสภาพปัญหาของการบริหารกระบวนการยุติธรรมในคดีเซอริแอนด์แคน⁷ ซึ่งคดีดังกล่าวถือเป็นคดีประวัติศาสตร์ของประเทศไทย เนื่องจากหลักสิทธิมนุษยชนและสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนไม่ได้รับการเอาใจใส่จากผู้ที่เกี่ยวข้องจึงทำให้เกิดการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจากการดำเนินการของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

โดยปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยนำมาปรับใช้กับกฎหมายภายในมีดังนี้

ข้อ 9. ระบุเรื่องการไม่ถูกจับ คุมขังโดยพลการ

ข้อ 11. (1) ระบุเรื่องสิทธิที่จะได้รับประโยชน์จากข้อสันนิษฐานของกฎหมาย

⁵ ชาญเชาวน์ ไชยานุกิจ, อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 1, น.171.

⁶ เพิ่งอ้าง, น. 172.

⁷ ศาลฎีกาพิพากษายืนตามคำพิพากษาของศาลอุทธรณ์ให้ยกฟ้องโจทก์คดีถึงที่สุด รวมเวลาที่ใช้ในการดำเนินคดีและจำเลยถูกขังในระหว่างพิจารณาเป็นเวลาประมาณ 6 ปีเศษ และจำเลยบางคนเสียชีวิตระหว่างถูกจำคุก

ข้อ 11. (2) ระบุเรื่องหลักประกันมิให้มีการถือว่ากระทำผิดและมีให้มีการรับโทษทางอาญา หรือการไม่ให้มีการใช้กฎหมายย้อนหลัง

บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ เรื่องสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มาตรา 241 มุ่งส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในกระบวนการยุติธรรมอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะมาตรการตรวจสอบของเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยรัฐธรรมนูญบัญญัติให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยมีสิทธิในการได้รับการสอบสวนอย่างต่อเนื่องและเป็นธรรม เนื่องจากคดีอาญาต้องทำด้วยความรวดเร็ว เพราะเป็นสิ่งที่มีความกระทบกระเทือนต่อสิทธิเสรีภาพของผู้ต้องหาและจำเลย ในส่วนของการสอบสวนที่เป็นธรรมนั้นมุ่งเน้นไปที่การตรวจสอบขององค์กรที่มีหน้าที่ในการสอบสวนโดยผู้สอบสวนจะต้องไม่มีอคติและต้องมีความเป็นกลางในการรวบรวมพยานหลักฐาน⁶

ในกระบวนการยุติธรรมทางอาญานั้น รัฐธรรมนูญได้บัญญัติหลักเกณฑ์การดำเนินคดีอาญาไว้ ทั้งในส่วนขั้นตอนการจับกุม การนั่งพิจารณาคดีของศาล และการตัดสินคดีของศาล โดยในขั้นจับกุม รัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้ว่า การจับกุมบุคคลใดจะกระทำได้อต่อเมื่อมีกฎหมายกำหนดไว้ให้สามารถทำได้เท่านั้น เมื่อจับกุมบุคคลใดได้แล้ว ก็ต้องนำตัวบุคคลนั้นไปศาล เพื่อให้ศาลพิจารณาว่ามีเหตุที่จะขังผู้ถูกจับไว้ตามกฎหมายหรือไม่ โดยผู้ถูกจับจะต้องได้รับการแจ้งข้อกล่าวหาและรายละเอียดแห่งการจับโดยไม่ชักช้า รัฐธรรมนูญยังบัญญัติให้จำเลยมีสิทธิได้รับการสอบสวนคดีหรือการพิจารณาคดีด้วยความรวดเร็ว ต่อเนื่องและเป็นธรรม และห้ามศาลรับฟังถ้อยคำของบุคคลที่เกิดจากการจู่ใจ มีคำมั่นสัญญา ชูเชิญ หลอกลวง

หากพิจารณาหลักรัฐธรรมนูญดังกล่าวแล้วถือว่าประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนเป็นอย่างมาก เพราะได้นำเอาหลักการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนตามหลักสากลมาใช้เพื่อเป็นหลักประกันสิทธิของประชาชนที่ตกเป็นผู้ถูกกล่าวหาหรือจำเลยให้ได้รับความเป็นธรรมจากการดำเนินคดีอาญา แต่หากพิจารณาในทางปฏิบัติขององค์กรที่อยู่ในกระบวนการยุติธรรมกลับให้ความสำคัญกับหลักการดังกล่าวน้อยมาก ถือว่ายังมีการละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้ต้องหาและจำเลยอยู่ อีกทั้งองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องับกระบวนการยุติธรรมทางอาญายังไม่มีส่วนร่วมในการตรวจสอบการใช้อำนาจขององค์กรที่กระทำละเมิดนั้นเท่าที่ควร

⁶ณรงค์ ใจหาญ, "การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญา: ดุลยภาพระหว่างสิทธิมนุษยชนกับประสิทธิภาพในการป้องกันอาชญากรรม (ตอนที่ 1)," วารสารนิติศาสตร์, 33: 1 (มีนาคม 2546), น. 39.

2. ระบบการดำเนินคดีอาญากับรูปแบบการตรวจสอบคดีอาญา

ก่อนที่จะกล่าวถึงกระบวนการตรวจสอบก่อนการพิจารณาคดีซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป เบื้องต้นต้องทำความเข้าใจระบบการดำเนินคดีอาญาในแต่ละรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับการตรวจสอบข้อเท็จจริงหรือการค้นหาความจริงในคดีอาญาก่อนว่ามีรูปแบบและความแตกต่างกันอย่างไร

ระบบการค้นหาความจริงในคดีอาญาสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระบบ คือ การค้นหาความจริงระบบตรวจสอบข้อเท็จจริง (Inquisitorial System) ซึ่งใช้อยู่ในกลุ่มประเทศซีวิลลอว์ (Civil Law) และการค้นหาความจริงระบบต่อสู้ระหว่างคู่ความ (Adversarial System) ซึ่งใช้อยู่ในกลุ่มประเทศคอมมอนลอว์ (Common Law)

2.1 รูปแบบการตรวจสอบคดีของระบบตรวจสอบข้อเท็จจริง (Inquisitorial System)

2.1.1 แนวความคิดของการตรวจสอบคดีของระบบตรวจสอบข้อเท็จจริง

ระบบตรวจสอบข้อเท็จจริงเป็นระบบการค้นหาความจริงที่จัดอยู่ในระบบกฎหมายซีวิลลอว์ (Civil Law) ซึ่งเป็นระบบกฎหมายที่เก่าแก่ที่สุด โดยมีที่มาจากระบบกฎหมายโรมัน (Roman Law)⁹ การดำเนินคดีอาญาในระบบนี้มีอิทธิพลในประเทศภาคพื้นยุโรป ได้แก่ ฝรั่งเศส เยอรมนี¹⁰ โดยมีวิวัฒนาการเริ่มแรกเกิดจากการชำระความของพระโรมันคาทอลิกในสมัยโบราณ โดยมีคู่กรณีสองฝ่าย คือฝ่ายที่ไต่สวนหรือผู้กล่าวหา กับฝ่ายที่ถูกไต่สวนหรือผู้ถูกกล่าวหา การพิจารณาคดีของระบบนี้ให้ผู้พิพากษาเป็นผู้ทำการไต่สวน ดังนั้นผู้พิพากษาจึงมีบทบาทในการสืบหาข้อเท็จจริงและสืบพยานมากกว่าศาลในระบบกล่าวหาหรือระบบต่อสู้ ในระบบนี้ศาลอาจเรียกพยานมาสืบเอง หรือถามพยานเอง หากมีคนอื่นประสงค์จะถามต้องขออนุญาตศาลก่อน หมายความว่า อัยการเป็นเพียงผู้ช่วยศาลในการหาข้อเท็จจริง¹¹ เท่านั้น

กระบวนการตรวจสอบข้อเท็จจริงของระบบนี้ แต่เดิมนั้นไม่ได้แยก “การสอบสวนและฟ้องร้อง” ออกจาก “การพิจารณาและพิพากษาคดี” ลักษณะของการดำเนินคดีไม่มีโจทก์และ

⁹ ประพันธ์ นัยโกวิท, “การอำนวยความสะดวกในคดีอาญาโดยพนักงานอัยการ,” บทบัญญัติ (ธันวาคม 2539), น.55.

¹⁰ ไสภณ รัตนกร, “หลักวิชาชีพนักกฎหมาย : ตุลาการ,” ใน รวมคำบรรยายหลักวิชาชีพนักกฎหมาย (กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน, 2543), น. 154.

¹¹ เพิ่งอ้าง, น. 154-155.

จำเลย มีแต่เพียงผู้ไต่สวน ซึ่งหมายถึง ศาลหรือผู้พิพากษาเป็นผู้ดำเนินคดีอาญาตั้งแต่เริ่มคดี จนกระทั่งตัดสินคดี และมี “ผู้ถูกไต่สวน” ซึ่งมีฐานะและสภาพเป็นเพียง “วัตถุ” (Object) แห่งการ ชักฟอกในคดีเท่านั้น ผู้ไต่สวนมีหน้าที่ค้นหาความจริงที่เป็นปรปักษ์กับผู้ถูกไต่สวน และค้นหา พฤติการณ์ต่างๆ ที่เป็นผลร้ายกับผู้ถูกไต่สวนด้วย ซึ่งสภาพของผู้ถูกไต่สวนจึงเป็น “กรรมในคดี”¹² อีกทั้งผู้พิพากษาที่นั่งพิจารณาคดีมีอำนาจอย่างไม่จำกัดในการไต่สวนคดีและผู้ถูกกล่าวหาจะ ไม่ได้รับการปรึกษาจากทนายหรือได้รับความคุ้มครองจากข้อสันนิษฐานที่ว่าจำเลยเป็นผู้บริสุทธิ์ จนกว่าศาลจะพิพากษาว่าจำเลยเป็นผู้กระทำความผิด (Presumption of Innocence) ผู้ถูกไต่ สวนจะไม่ได้รับการคุ้มครองจากหลักการให้การที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเอง (privilege against self-incrimination) รวมถึงสิทธิอื่นใดที่บุคคลดังกล่าวควรจะได้รับ¹³ จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้จึงนำมาสู่การทรมานร่างกายของผู้ถูกไต่สวนให้รับสารภาพ โดยเกิดขึ้นมากในประเทศเยอรมนีและ ประเทศอื่นในทวีปยุโรปในสมัยนั้น¹⁴

จากข้อเสียของการดำเนินคดีระบบนี้ได้นำไปสู่การปรับปรุงระบบการตรวจสอบข้อเท็จจริง เสียใหม่ โดยเน้นถึงการให้ความคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของผู้ถูกกล่าวหามากยิ่งขึ้น อีกทั้งมี ระบบการตรวจสอบการกระทำความผิดของผู้ถูกกล่าวหา โดยเฉพาะประเทศเยอรมนีได้มีการนำ ระบบไต่สวนแบบใหม่ ซึ่งเป็นไปตามหลักการ Due Process¹⁵ ของอเมริกามาใช้ โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อนำไปสู่ความสมดุลระหว่างความน่าเชื่อถือในการค้นหาความจริงและการปกป้องผู้ถูก กล่าวหา¹⁶

พัฒนาการของระบบวิธีพิจารณาความอาญาระบบตรวจสอบข้อเท็จจริงสมัยใหม่กำเนิด ขึ้น ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ ดังนี้

¹² คณิต ณ นคร, “ปัญหาในการใช้ดุลพินิจของอัยการ,” ใน รวมบทความด้านวิชาการของ ศาสตราจารย์ ดร.คณิต ณ นคร อัยการสูงสุด (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์อักษร, 2540), น. 31-33.

¹³ Joachim Herrmann, “The German Criminal Justice System: The Trial Phase – Appellate and Review Procedure,” In The Criminal Justice System of the Federal Republic of Germany, (Toulouse : Association Internationale de Droit Penal, 1981) p.65.

¹⁴ *Ibid.* p.65.

¹⁵ Due Process คือมาตรการที่ยึดถือกฎหมายเป็นสำคัญและมุ่งให้การคุ้มครองสิทธิและ เสรีภาพของบุคคลเป็นหลัก

¹⁶ Joachim Herrmann, *supra* note 13. p.65.

1. การเกิดขึ้นขององค์กรอัยการในประเทศฝรั่งเศสภายหลังการปฏิวัติฝรั่งเศสเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 การก่อตั้งองค์กรอัยการขึ้นเป็นผลพวงของความไม่เป็นธรรมในกระบวนการสอบสวน ฟ้องร้องและตัดสินคดีอาญา¹⁷ การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้แยกอำนาจสอบสวนและฟ้องร้องออกจากองค์กรศาลในระบบไต่สวนเดิมมาไว้ที่องค์กรใหม่เรียกว่า “อัยการ”¹⁸ ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงหลักการดำเนินคดีโดยศาลตามระบบไต่สวนเดิมที่ให้ศาลหรือผู้พิพากษามีอำนาจตั้งแต่การสอบสวนฟ้องร้องจนกระทั่งตัดสินคดี มาสู่การฟ้องคดีอาญาโดยอัยการ ซึ่งเรียกหลักนี้ว่า “การฟ้องคดีตามหลักการดำเนินคดีอาญาโดยรัฐ” เริ่มแรกนั้นอัยการทำหน้าที่เป็นทนายว่าความในศาล เพื่อรักษาลผลประโยชน์ให้กับพระมหากษัตริย์และบรรดาเจ้าศักดินา ความสำคัญของอัยการเพิ่มมากขึ้นตามบทบาทของกษัตริย์ที่มีต่อสังคม โดยเฉพาะเมื่อกษัตริย์เปลี่ยนฐานะจากเดิมที่เป็นเพียงหัวหน้าของบรรดาเจ้าศักดินามาสู่ฐานะที่เป็นตัวแทนของสมาชิกทั้งหมด ผู้ทำหน้าที่ปราบปรามการกระทำความผิดทั้งหลายที่ทำลายความสงบเรียบร้อยของสังคม อัยการจึงได้กลายมาเป็นเจ้าพนักงานของรัฐที่ทำหน้าที่ฟ้องคดีแทนรัฐ¹⁹

2. ในช่วงต้นของศตวรรษที่ 19 การค้นหาความจริงในระบบการไต่สวนเดิมได้ถูกพัฒนาให้เป็นระบบการไต่สวนในระบบใหม่โดยมีพื้นฐานแนวความคิดจากลัทธิเสรีนิยม แนวความคิดด้านสิทธิมนุษยชน และความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการรับรู้ของประชาชน ซึ่งทำให้ผู้ถูกกล่าวหาได้รับความคุ้มครองจากการกระทำต่างๆ ที่เป็นการละเมิด และที่มีผลกระทบต่อสิทธิของผู้ถูกกล่าวหา²⁰ อำนาจของกษัตริย์ที่ถือเป็นอำนาจเด็ดขาดได้ถูกจำกัดลง มีการบัญญัติเป็นกฎหมายเพื่อให้การคุ้มครองชีวิต เสรีภาพของประชาชน ตลอดจนทรัพย์สินของประชาชน และประชาชนมีความไว้วางใจผู้พิพากษาที่มีความเป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้อำนาจของกษัตริย์อีกต่อไป²¹

¹⁷ กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, กระบวนการยุติธรรมบนเส้นทางของการเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน, 2541), น.215.

¹⁸ ชาติ ชัยเดชสุริยะ และณัฐวสา ฉัตรไพฑูรย์, “ระบบการค้นหาความจริงในคดีอาญา : ข้อพิจารณาสำหรับการปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมในประเทศไทย,” อัยการนิเทศ 60 (2541), น.60.

¹⁹ อุดม รัฐอมฤต, “การฟ้องคดีอาญา,” ใน รวมบทความทางวิชาการเนื่องในโอกาสครบรอบ 80 ปี ศาสตราจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม, (คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535), น.484.

²⁰ Joachim Herrmann, *supra* note 13, p.66.

²¹ *Ibid*, p.66.

2.1.2 รูปแบบการตรวจสอบคดีขององค์กรที่ทำหน้าที่ตรวจสอบข้อเท็จจริง

องค์กรที่ทำหน้าที่ตรวจสอบข้อเท็จจริง เช่น ตำรวจ อัยการ ศาล ต่างก็มีหน้าที่ร่วมกันในการค้นหาความจริง ศาลในระบบนี้จะเข้ามาสอบถามค้นหาความจริงด้วยตนเองซึ่งแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับระบบกล่าวหาหรือระบบต่อสู้ของคู่ความ ซึ่งศาลจะเข้ามาก้าวร่ายคดีน้อยมากหรือแทบจะไม่มีเลย

การคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาโดยองค์กรที่ทำหน้าที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงในคดีอาญาในระบบนี้จะมีลักษณะของการสร้างลักษณะที่เป็นภาวะวิสัย (Objectivity) โดยองค์กรที่เข้ามาเกี่ยวข้องจะต้องมีความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียง และไม่เข้าข้างฝ่ายใด โดยให้มีกลไกในการตรวจสอบถ่วงดุลระหว่างองค์กรอย่างเคร่งครัด อีกทั้งให้ความเชื่อมั่นเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นอย่างมากในการตรวจสอบพยานหลักฐานเพื่อพิสูจน์ความจริงของคดี²² ทั้งตำรวจและอัยการต่างก็มีความสำคัญและได้รับความไว้วางใจในบทบาทการตรวจสอบความจริง โดยเฉพาะศาลมีบทบาทอย่างสูงในการรวบรวมเอกสารเพื่อนำมาพิจารณาเกี่ยวกับคดี และทำหน้าที่เรียกพยานมาสืบตลอดจนเป็นผู้นำในการสืบพยาน²³ ทั้งในกระบวนการตรวจสอบคดีในชั้นก่อนฟ้องและกระบวนการตรวจสอบคดีในชั้นหลังฟ้อง

2.2 รูปแบบการตรวจสอบคดีของระบบการต่อสู้ระหว่างคู่ความ (Adversarial System)

2.2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการตรวจสอบคดีของระบบต่อสู้ระหว่างคู่ความ

ระบบต่อสู้ระหว่างคู่ความนี้ใช้อยู่ในกลุ่มประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายคอมมอนลอว์ โดยมีที่มาจากระบบกฎหมายของประเทศอังกฤษ และใช้อยู่ในประเทศที่เป็นรัฐในอาณานิคมของอังกฤษ เช่น สหรัฐอเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ มาเลเซีย สิงคโปร์ และฮ่องกง²⁴ ระบบนี้ยึดหลักการที่ว่า “คู่ความมาศาลในฐานะเท่าเทียมกัน” (on equal footing) ซึ่งทำให้เกิดแนวคิดที่ว่าศาลจะต้องวางตัวเป็นกลางมิให้คู่ความเอาเปรียบซึ่งกันและกัน

ระบบกฎหมายคอมมอนลอว์เป็นระบบกฎหมายที่ถูกปรุงแต่งโดยศาลหรือผู้พิพากษา โดยการวางข้อเท็จจริงที่เกิดเป็นข้อพิพาทแล้วศาลวางหลักเกณฑ์เพื่อเป็นเหตุผลในการชี้ขาดตัดสินคดี

²² Ibid, p.66.

²³ Robin C. A. White, The English Legal System in Action, (Oxford Press, 1999) p.45.

²⁴ ไสภณ รัตนกร, อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ 10, น.154.

โดยมีลักษณะเน้นทางปฏิบัติมากกว่าทฤษฎีของกฎหมาย ซึ่งทำให้กฎหมายถูกพัฒนาไปเอง ภายใต้อำนาจ “เหตุผลในคำพิพากษา” กฎหมายจะมีลักษณะไม่เป็นระเบียบ และไม่สอดคล้องกัน และเข้าใจได้ยาก แต่ข้อดีของระบบกฎหมายดังกล่าวคือมีความยืดหยุ่นอันเนื่องจากไม่ได้ยึดมั่นในตัวอักษรจนเกินไป

2.2.2 รูปแบบการตรวจสอบคดีขององค์กรที่ทำหน้าที่ตรวจสอบข้อเท็จจริง

โดยลักษณะการดำเนินคดีเริ่มต้นจากการที่เอกชนกล่าวหากันว่ากระทำความผิดทางอาญาและฟ้องร้องให้ศาลตัดสิน ในขณะที่คู่ความฝ่ายหนึ่งกล่าวหาฟ้องร้องเพื่อให้มีการเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการกระทำความผิด คู่ความอีกฝ่ายหนึ่งก็มีสิทธิเสนอข้อต่อสู้เพื่อหักล้างข้อกล่าวหา²⁵ ซึ่งผู้กล่าวหาและผู้ถูกกล่าวหาอยู่ในฐานะคู่ความที่มีสิทธิเท่าเทียมกัน ทั้งนี้โจทก์ผู้ฟ้องคดีอาจเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐเช่น ตำรวจ หรือประชาชนซึ่งอาจเป็นใครก็ได้ (anyone)²⁶

หน้าที่ในการค้นหาความจริงเป็นเรื่องที่ฝ่ายผู้กล่าวหาหน้าพยานหลักฐานมาสืบต่อศาล โดยอีกฝ่ายจะมีสิทธิถามค้านเพื่อทำลายน้ำหนักพยานหลักฐานของฝ่ายผู้กล่าวหา²⁷ เป็นระบบที่เกิดขึ้นจากการพิจารณาคดีโดยการต่อสู้ (trial by battle)²⁸ ซึ่งมีที่มาว่าเป็นการต่อสู้ของบุคคล 2 ฝ่าย ภายใต้กฎระเบียบที่แน่นอนตายตัว ต่อหน้าผู้พิพากษาที่ปราศจากอคติต่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด²⁹

แต่เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไป จึงเป็นหน้าที่ของรัฐในการเข้ามาป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม และจะถือว่าให้เป็นหน้าที่ของประชาชนต่อสู้กันเองดังเช่นคดีแพ่งไม่ได้ ดังนั้นจึงต้องมีหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการตรวจสอบคดีอาญาเพื่อให้ได้ความจริงและนำตัวผู้กระทำความผิดมาฟ้องลงโทษ ในระบบการดำเนินคดีอาญาระบบการต่อสู้นี้จะแยกหน้าที่สอบสวนฟ้องร้องและหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีออกจากกัน ให้องค์กรในการดำเนินคดีอาญาที่ต่างหากจากกันเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ³⁰ โดยมีลักษณะพิเศษที่สำคัญคือการนำเสนอดคดีเป็นของฝ่าย

²⁵ อุดม รัฐอมฤต, อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ 19, น.481.

²⁶ โดยเฉพาะประเทศอังกฤษเป็นประเทศที่ใช้ระบบการดำเนินคดีอาญาโดยประชาชน (Public prosecution) ดังนั้นประชาชนทุกคนจึงมีสิทธิฟ้องคดีอาญาได้

²⁷ ขาดิ ชัยเดชสุริยะและณัฐวสา ฉัตรไพฑูรย์, อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ 1, น.57.

²⁸ โสภณ รัตนกร, อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ 20, น.154.

²⁹ อุดม รัฐอมฤต, อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ 19, น.481.

³⁰ คณิต ณ นคร, อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ 12, น.33.

โจทก์ (อัยการ) และฝ่ายจำเลย ส่วนศาลจะต้องวางตัวเป็นกลางและมักจะไม่สามารถเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเตรียมคดีและการนำเสนอพยานหลักฐานของโจทก์และจำเลย³¹ ศาลจะทำหน้าที่ตัดสินคดีโดยการรับฟังพยานหลักฐานที่โจทก์และจำเลยนำเสนอ ไม่สามารถรับฟังพยานหลักฐานที่ได้รับจากภายนอกได้³² และจะมีบทบาทเพียงเป็นผู้ตัดสินชี้ขาดคดีเท่านั้น

แต่ถึงอย่างไรก็ตามในการดำเนินคดีอาญาในยุคปัจจุบันนี้รัฐต้องเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ตำรวจและอัยการในฐานะองค์กรของรัฐซึ่งมีความสามารถในการค้นหาความจริงอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด แต่กลับใช้อำนาจในการตรวจสอบคดีไปในทางที่เป็นการเอาเปรียบต่อผู้ถูกกล่าวหา ถึงกับมีนักกฎหมายบางท่าน³³ กล่าวถึงความไม่เท่าเทียมกันของคุณค่าในการดำเนินคดีอาญาระบบกล่าวหาเอาไว้ว่า ผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการค้นหาพยานหลักฐานทั้งตำรวจหรืออัยการมักจะมีแนวโน้มที่จะค้นหาพยานหลักฐานที่จะพิสูจน์ความผิดของจำเลยเท่านั้น ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความไม่เท่าเทียมกันในการต่อสู้คดีได้เกิดขึ้น

2.3 เปรียบเทียบรูปแบบการตรวจสอบคดีอาญาแบบตรวจสอบข้อเท็จจริงกับแบบต่อสู้ระหว่างคู่ความ

ระบบตรวจสอบข้อเท็จจริงขึ้นก่อนการพิจารณาของศาล มีลักษณะที่ให้อำนาจองค์กรของรัฐทุกฝ่ายมีหน้าที่ในการตรวจสอบข้อเท็จจริง โดยในชั้นเจ้าพนักงาน เจ้าพนักงานสามารถตรวจสอบค้นหาความจริงได้อย่างกว้างขวาง ส่วนศาลก็ต้องมีความกระตือรือร้นในการตรวจสอบข้อเท็จจริงด้วยตนเองโดยจะต้องไม่วางเฉย เป็นไปตามหลักการค้นหาความจริงในเนื้อหา ซึ่งจะเห็นได้ว่าระบบนี้จะมีรูปแบบการตรวจสอบข้อเท็จจริงที่มีลักษณะถ่วงดุลอำนาจกันอย่างมาก

ซึ่งจะแตกต่างจากรูปแบบการตรวจสอบคดีอาญาในระบบต่อสู้ระหว่างคู่ความ ซึ่งมีลักษณะของการดำเนินคดีอาญาที่แยกหน้าที่ "การสอบสวนและฟ้องร้อง" และหน้าที่ "พิจารณาและพิพากษาคดี" ออกจากกันโดยสิ้นเชิง จึงทำให้บทบาทของศาลจะต้องวางตัวเป็นกลางและให้คู่ความแต่ละฝ่ายมีหน้าที่ค้นหาความจริง ส่งผลให้การตรวจสอบข้อเท็จจริงมีลักษณะที่ให้อำนาจ

³¹ Robin C. A. White, *supra* note 13, p.45.

³² N. Gary Holten and Lawson L. Lamar, The Criminal Courts: Structures, Personnel, and Procedure, (McGraw-Hill, Inc, 1991) p.24.

³³ Susan McKenzie and S. Kunalen, English Legal System: Blackstone's Law Questions & Answers, (London: Blackstone Press, 1996) p.101.

คู่ความแต่ละฝ่ายเสนอพยานหลักฐาน ฝ่ายผู้ถูกกล่าวหามีโอกาสแก้ข้อกล่าวหาที่อีกฝ่ายได้กล่าวหา ดังนั้นลักษณะการตรวจสอบข้อเท็จจริงในชั้นก่อนการพิจารณาคดีจะมีลักษณะการให้อำนาจแก่องค์กรที่มีหน้าที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงในกระบวนการสอบสวนและฟ้องร้องเป็นอย่างมาก ตำรวจและอัยการจะมีบทบาทที่สำคัญในการตรวจสอบข้อเท็จจริงในคดี ศาลจะมีบทบาทที่น้อยมากในการค้นหาความจริงในชั้นนี้เพราะบทบาทที่ถูกกำหนดมาให้ต้องวางเฉยในการค้นหาความจริง การตรวจสอบคดีอาญาจึงมีลักษณะของการให้คู่ความโต้แย้งกันภายใต้กติกาที่ศาลเป็นผู้ควบคุม

3. ระบบการดำเนินคดีอาญาและรูปแบบการตรวจสอบคดีของไทย

3.1 รูปแบบการดำเนินคดีอาญาตามหลักกฎหมายไทย

การดำเนินคดีอาญา ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญานั้น มีองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้นหาความจริงหลักๆ อยู่ 3 องค์กร³⁴ คือตำรวจ อัยการ และศาล แต่ในส่วนของกระบวนการในการดำเนินคดีแยกออกเป็น 2 ขั้นตอนอย่างเด็ดขาด คือขั้นตอนชั้นก่อนการพิจารณา และขั้นตอนชั้นพิจารณาและพิพากษาคดี

3.1.1 ขั้นตอนการดำเนินคดีชั้นก่อนการพิจารณา (Pre-trial stage)

ตำรวจในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐและเป็นองค์กรเริ่มคดี มีหน้าที่ในการสืบสวน จับกุม สอบสวน สรุปสำนวนการสอบสวน มีความเห็นและส่งสำนวนการสอบสวนให้แก่อัยการตรวจพิจารณาเพื่อสังเกตุว่าจะฟ้องผู้ต้องหาต่อศาลหรือไม่ ตามกฎหมายของไทยถือว่า การสอบสวนคดีอาญาถือเป็นเงื่อนไขในการฟ้องหากไม่มีการสอบสวนโดยพนักงานสอบสวนมีผลทำให้อัยการไม่มีอำนาจฟ้องคดีอาญานั้น³⁵ แต่ทั้งนี้ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาของไทยได้กำหนดเรื่องผู้มีอำนาจฟ้องไว้ 2 ระบบด้วยกัน คือการฟ้องคดีโดยพนักงานอัยการ และการฟ้องคดี

³⁴ องค์กรในคดีอาญาหมายถึงความถึงองค์กรในกระบวนการยุติธรรมทั้งหมดที่เป็นองค์กรในกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ไม่นับรวมองค์กรราชทัณฑ์ซึ่งถือว่าเป็นองค์กรการบังคับโทษ ซึ่งอยู่ในกฎหมายว่าด้วยการบังคับโทษ (Penalty Law)

³⁵ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 120

โดยผู้เสียหาย³⁶ ทั้งสองฝ่ายนี้สามารถใช้สิทธิฟ้องคดีอาญาในเรื่องเดียวกันได้อย่างเท่าเทียมกันไม่ถือว่าเป็นการดำเนินคดีซ้อน³⁷ ซึ่งได้เคยมีคำวินิจฉัยไว้ก่อนบ้างแล้วในประเด็นนี้ โดยศาลฎีกาเห็นว่าเมื่อผู้เสียหายฟ้องคดีอาญารื่องนั้นแล้ว ไม่ตัดสิทธิอัยการที่จะดำเนินคดีเดียวกันนั้นอีก³⁸

อัยการจะฟ้องคดีอาญาได้ก็ต่อเมื่อมีการสอบสวนโดยชอบด้วยกฎหมายมาแล้ว ส่วนผู้เสียหายมีอำนาจฟ้องได้เช่นกันและคดีที่ผู้เสียหายได้ฟ้องในคดีที่ไม่ใช่ความผิดต่อส่วนตัว อัยการมีสิทธิยื่นคำร้องขอเข้าร่วมเป็นโจทก์ได้เช่นกัน³⁹ กรณีดังกล่าวถ้าพนักงานอัยการเห็นว่าผู้เสียหายจะทำให้คดีอาญาของอัยการเสียหายอัยการสามารถร้องขอให้ศาลให้ผู้เสียหายละเว้นการกระทำนั้นได้⁴⁰ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้รับผิดชอบที่สำคัญในการดำเนินคดีอาญา

3.1.2 ขั้นตอนการดำเนินคดีชั้นพิจารณาคดีของศาล (Trial stage)

ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญากำหนดให้ศาลค้นหาความจริงจากพยานหลักฐานต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง เช่นในชั้นพิจารณาคดีก็ให้อำนาจศาลเรียกสำนวนการสอบสวนจากอัยการมาเพื่อประกอบการวินิจฉัยได้⁴¹ หรือศาลสามารถสืบพยานเพิ่มเติมได้โดยพลการ⁴² แสดงให้เห็นว่าระบบการพิจารณาคดีของศาลไทยได้รับเอาวิธีการค้นหาความจริงโดยศาลของประเทศที่ยึดถือระบบกฎหมายซีวิลลอว์ (Civil Law) มาใช้ โดยศาลสามารถค้นหาความจริงในคดีได้อย่างกว้างขวาง

แต่ในทางปฏิบัติในการพิจารณาคดีของศาลไทย ศาลกลับกำหนดบทบาทตนเองให้เป็นกลางไม่เข้ามามีบทบาทในการค้นหาความจริง เพียงแต่บันทึกคำพยานที่คู่ความนำเสนอแล้วรวมเข้าสำนวนเพื่อนำไปตัดสิน ปล่อยให้คู่ความทั้งสองฝ่ายต่อสู้กันในทางกฎหมาย ซึ่งทางปฏิบัติเช่นนี้เท่ากับเป็นการรับเอาวิธีการค้นหาความจริงโดยคู่ความตามระบบกล่าวหาของอังกฤษและสหรัฐอเมริกาซึ่งยึดถือระบบคอมมอนลอว์ (Common Law) มาใช้

³⁶ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 28

³⁷ รชฎ เจริญจำ, "ระบบการฟ้องคดีโดยรัฐ," วารสารอัยการ, ปี 19, ฉบับที่ 226 (ธันวาคม 2539), น.33.

³⁸ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1646-1649/2515

³⁹ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 31

⁴⁰ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 32

⁴¹ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 175

⁴² ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 228

3.2 วิวัฒนาการของกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

3.2.1 ยุคกฎหมายจารีตนครบาล

ก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การชำระความคดีอาญาจะใช้กฎหมายจารีตนครบาลซึ่งมีรูปแบบการดำเนินคดีอาญาในลักษณะการไต่สวนเดิม จำเลยถือว่าเป็นกรรมในคดีมีผู้ไต่สวนและผู้ถูกไต่สวนเท่ากัน การค้นหาความจริงจะใช้วิธีการทรมานร่างกายให้รับสารภาพ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับระบบการไต่สวนเดิมของประเทศในภาพพื้นยุโรป

ในสมัยเดิมนั้น ระบบกฎหมายของไทยทั้งกฎหมายสารบัญญัติ อันได้แก่กฎหมายตราสามดวง และกฎหมายวิธีสบัญญัติ เช่นวิธีพิจารณาความ มีการปะปนกันทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา ซึ่งหาหลักเกณฑ์ที่แน่นอนไม่ได้ และการนำกฎหมายจารีตนครบาลมาใช้ในการพิจารณาคดีก่อให้เกิดข้อรังเกียจของชาวต่างชาติเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งกฎหมายจารีตนครบาลที่ใช้ในขณะนั้นไม่มีขั้นตอนการสอบสวนคดี วิธีพิจารณาคดีไม่มีโจทก์ จำเลย ทนายความ แต่ใช้ศาลผู้ตัดสินคดีเป็นทั้งโจทก์ทั้งทนายจำเลยและผู้ตัดสินรวมกัน ดังนั้นประเทศในแถบตะวันตกได้เรียกร้องให้ประเทศไทยปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมให้เข้ากับมาตรฐานสากลอย่างเช่นประเทศแถบตะวันตก

3.2.2 ยุคการปฏิรูประบบกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาจนถึงปัจจุบัน

ประเทศไทยเริ่มเข้าสู่ยุคของการปฏิรูปกฎหมายและระบบกระบวนการยุติธรรมให้เท่าเทียมกับนานาอารยประเทศ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มปรับปรุงกฎหมายโดยได้ใช้กุศโลบายสองประการกล่าวคือ ได้ว่าจ้างนักกฎหมายชาวต่างชาติเข้ามาเป็นที่ปรึกษาและปรับปรุงกฎหมายไทย ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่านักกฎหมายชาวต่างชาตินี้ส่วนใหญ่เป็นนักกฎหมายในกลุ่มประเทศภาคพื้นยุโรป ซึ่งใช้กฎหมายโรมาน-เยอรมานิค และอยู่ในกลุ่มกฎหมายระบบซีวิลลอว์ (Civil Law) หรือกฎหมายลายลักษณ์อักษร อีกประการหนึ่งทรงส่งนักเรียนไทยไปศึกษากฎหมายต่างประเทศ และส่วนใหญ่จะทรงส่งไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ซึ่งใช้กฎหมายระบบคอมมอนลอว์ (Common Law) พระองค์ทรงมีสายพระเนตรอันยาวไกล ไม่เพียงแต่ยังไม่ทรงแน่วแน่ที่จะปรับปรุงกฎหมายไทยไปในระบบไหนเท่านั้น แต่เป็นเพราะการเมืองในขณะนั้นที่ไทยถูกปิดล้อมด้วยประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งทั้งสองประเทศเป็นประเทศต้นระบบกฎหมายใหญ่ทั้ง 2 ระบบของโลกดังกล่าวกว่า พระองค์ทรงคิดว่าหากใช้กฎหมายของประเทศใดประเทศหนึ่งก็

อาจเป็นเหตุให้อีกประเทศหนึ่งไม่พอใจ⁴³ แต่พระองค์เห็นว่ากฎหมายเดิมของไทยมีแนวโน้มไปในทางกฎหมายซีวิลลอว์ จึงเป็นการง่ายที่จะเปลี่ยนระบบกฎหมายไทยให้สอดคล้องกับระบบกฎหมายซีวิลลอว์ พระองค์จึงตัดสินใจเลือกเอาระบบกฎหมายซีวิลลอว์ เป็นหลักในการปฏิรูปกฎหมายที่จัดเข้าไว้ในสกุลกฎหมาย โรมาน-เยอรมานิก ซึ่งแพร่หลายอยู่ในประเทศภาคพื้นยุโรป เช่น เยอรมนี ฝรั่งเศส เบลเยียม เป็นต้น⁴⁴

เมื่อ ร.ศ. 115 ได้มีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา โดยมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษใช้ไปพลางก่อน ร.ศ. 115 และมีพระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาความอาญาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล ร.ศ. 115 อีกด้วย ซึ่งเป็นผลทำให้ยกเลิกการดำเนินคดีอาญาระบบไต่สวนโดยสิ้นเชิงและมาใช้ในการดำเนินคดีอาญาแบบกล่าวหาแทนเช่นนานอารยประเทศ ระบบกล่าวหานี้เป็นลักษณะการดำเนินคดีอาญาที่แยกหน้าที่การสอบสวนฟ้องร้องและหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีออกจากองค์กรในการดำเนินคดีที่ต่างหากจากกันเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งจากการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้เป็นเหตุให้มีระบบอัยการเกิดขึ้น

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวถือเป็นการเริ่มต้นกระบวนการทางความคิดทางเสรีนิยมอย่างแท้จริง รวมทั้งเป็นการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐด้วยเนื่องจากพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษใช้ไปพลางก่อน ร.ศ. 115 ศาลเป็นผู้ออกหมายจับและสั่งขังบุคคล ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมานานานอารยประเทศประการหนึ่งคือผู้พิพากษาหรือศาลเท่านั้นที่จะอนุญาตให้มีการจำกัดเสรีภาพของบุคคลและที่จะสั่งให้คุมขังบุคคลไว้ในอำนาจรัฐได้⁴⁵ เพราะถือว่าการจับกุมและคุมขังส่งผลต่อเสรีภาพของบุคคลที่ร้ายแรงมาก ดังนั้นจึงควรจะมีการตรวจสอบการใช้อำนาจโดยองค์กรอื่นเพื่อให้เกิดความรับผิดชอบต่อที่เรียกว่า "accountability"⁴⁶

ในด้านการปฏิรูปการพิจารณาพิพากษารรคตินั้น ได้เปลี่ยนระบบการศาลเดิมอย่างหน้ามือเป็นหลังมือจากเดิมผู้ต้องหาต้องพิสูจน์ให้ศาลเห็นว่าตนเป็นผู้บริสุทธิ์ โดยบางครั้งผู้

⁴³ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, "อัยการนี้แทนแผ่นดิน ถ่อมยศแผ่นดินลงไปเป็นโจทก์ เสมือนหนึ่งราษฎร," วารสารอัยการ (สิงหาคม 2534), น.19.

⁴⁴ ศิริศักดิ์ ศุภมนตรี, "ระบบกฎหมายไทยและต่างประเทศ," ใน เอกสารประกอบการสอนมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช หน่วยที่ 8-15, น.652.

⁴⁵ คณิต ณ นคร, "กระบวนการยุติธรรมกับความโปร่งใสและระบบการตรวจสอบตามแนวทางในรัฐธรรมนูญใหม่," บทบัญญัติ เล่มที่ 54 ตอน 4 (ธันวาคม 2541), น.52.

⁴⁶ เพิ่งอ้าง, น.48.

พิพากษาก็ทำตนเป็นโจทก์เสียเอง มาเป็นระบบใหม่ซึ่งมีข้อสันนิษฐานว่าผู้ต้องหาเป็นผู้บริสุทธิ์ จนกว่าจะมีการพิสูจน์ได้ว่าเป็นผู้กระทำผิด โดยมีการกำหนดหลักเกณฑ์ในการดำเนินคดีอาญา ตลอดจนวิธีการต่อสู้คดีในศาลด้วยการให้โจทก์และจำเลยสืบพยานหลักฐานต่างๆ ของตน โดยมี หน่วยงานช่วยเหลือในการซักถามพยานในข้อที่ต้องการให้ศาลทราบตามแบบอย่างของประเทศ อังกฤษและประเทศสหรัฐอเมริกา⁴⁷

แต่ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเมื่อปี พ.ศ. 2478 ได้มีการยกเลิกบทบัญญัติที่กำหนดให้ศาลเป็นผู้ออกหมายจับและสั่งขังบุคคล แต่กลับให้เจ้าพนักงานออกหมายจับและควบคุมตัวบุคคลได้โดยลำพังปราศจากการตรวจสอบจากหน่วยงานอื่น นอกจากนั้นในระยะเริ่มแรกของการประกาศใช้ประมวลกฎหมายนี้เจ้าพนักงานยังสามารถควบคุมตัวผู้ต้องหาได้โดยพลการได้ถึง 15 วัน⁴⁸อีกด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อแนวความคิดเสรีนิยมในกระบวนการยุติธรรมเป็นอย่างมาก

ในสมัยปัจจุบันเริ่มตั้งแต่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เมื่อปี พ.ศ. 2540 ถือเป็นยุคแห่งการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลอย่างแท้จริง ได้มีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาอีกหลายครั้ง เพื่อให้สอดคล้องกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับการจับและการคุมขังบุคคล เจ้าพนักงานจะจับ และคุมขังบุคคลใด จะต้องมีความหมายจากศาลก่อน โดยกำหนดให้การออกหมายจับและคุมขังเป็นอำนาจของศาลเท่านั้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ส่งผลให้มีการตรวจสอบการใช้อำนาจของเจ้าพนักงานโดยองค์กรศาล อย่างเช่นที่พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษใช้ไปพลางก่อน ร.ศ. 115 มีการบัญญัติไว้ ซึ่งประชาชนก็จะได้รับความคุ้มครองสิทธิขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง จากการใช้อำนาจตามอำเภอใจของเจ้าพนักงานเพราะอย่างน้อยยังมีผู้พิพากษาหรือศาลเข้ามาตรวจสอบและถ่วงดุลการใช้ดุลพินิจของเจ้าพนักงานในการออกหมายที่เป็นการจำกัดสิทธิของประชาชน

⁴⁷ สุธรรม ภัทราคม, "ระบบงานศาลโดยเปรียบเทียบกับต่างประเทศ," บทบัญญัติ เล่มที่ 26, ตอนที่ 4, 2522, น. 847.

⁴⁸ คณิต ณ นคร, อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ 45, น.49.